

Mi köze van a *Harmonia axyridis* katicabogárnak az Isteni színjátékhoz?

Bozsik András

Debreceni Egyetem, Növényvédelmi Tanszék, Debrecen
email: bozsik@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A sokszínű vagy ázsiai katicabogár (Harmonia axyridis (Pallas, 1773)), amelyet korábbi sikeres természetes ellenségként alkalmaztak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában inváziós idegen fajjá vált, amely támadásaival és versenyképességével komolyan fenyegeti az őshonos levéltetű ragadozókat, ugyanakkor gyümölcs- és szőlőkártevő is (rontja a bor minőségét), sőt gyakori betolakodásával emberi lakhelyekre további zaklatást okoz. Köszönhetően ennek a kétes hírnévnek több országban is nagy figyelmet fordítottak a fajra nemzeti szinten. Emiatt elkerülhetlenné vált megnevezése a különböző európai nyelveken, így a magyaron is. Bizonyos esetekben és országokban az angol megnevezés valamelyik változatát vették át. Tekintve azonban a magyarra fordított angol név jelentését, azt nem lehet szerencsésnek nevezni. A közlemény célja, hogy kihangsúlyozzuk a állatnevek funkcióját a magyar nyelvterületen, s egy helyes és megfelelő nevet találjunk e faj számára az etimológia, a mitológia, az irodalom, a képzőművészet és a magyar gyümölcsstermesztők és szőlészek segítségével.

SUMMARY

The multicoloured Asian ladybird beetle (Harmonia axyridis (Pallas, 1773)), a former successful biological control agent in the USA and Western Europe became an invasive alien species threatening the diversity of native aphidophagous insects through competition and praying, a horticultural pest consuming various fruits and adversely affecting the wine quality and a human nuisance when occurring at high densities in buildings. Due to this dubious fame, attention has been paid to it also at national level which made inevitable to find for it a fitting name in different languages. In some cases and countries a version of the English name has been chosen however, regarding the meaning of this translated term in Hungarian, the try cannot be called fortunate. The objective of this contribution is to stress the function of common animal names in the Hungarian Sprachraum and to find a right and proper alternative with the help of etymology, mythology, classical literature, art (painting) and the experiences of Hungarian fruit and grape growers.

Kulcsszavak: *Harmonia axyridis*, harlekin, katica

Keywords: *Harmonia axyridis*, Harlequin, ladybird

BEVEZETÉS

A sokszínű vagy ázsiai katicabogarat (*Harmonia axyridis* /Pallas, 1773/) hosszú időn át használták sikeresen levéltetű-, levélbolha- és pajzstetű-népeségek visszaszorítására üvegházban, kertekben és a szántóföldön az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Sajnos azonban rájöttek arra, hogy a *H. axyridis* versengéssel és közvetlen támadásaival fenyegeti az őshonos levéltetű-ragadozókat, s tulajdonképpen egy fokozatosan terjedő inváziós faj. Ráadásul kertészeti kártevő is, mert különböző gyümölcsfélét fogyaszt és rontja a bor minőségét is. Ezzel nem merült ki ártalmassága, ugyanis telelésre vonuló egyedei tömegesen hatolnak emberi hajlékokba, ahol károsítják a berendezést és jelenlétükkel zaklatják az embereket (Koch, 2003; Koch et al., 2006). Sajnos a *H. axyridis* elvadult népeségeinek megjelenése, felfzaporodása és terjedése különösebb figyelmet nem váltott ki Európában (Koch et al., 2006), így 2008-ban megtalálták Magyarországon is (Merkl, 2008). Figyelembe véve megjelenése és terjedése körülményeit más európai országokban, a faj feltehetően gyorsan elfoglalja hazánk egész területét. Az ázsiai katicabogár valószínűleg komoly kockázatot jelent őshonos katicabogaraink, de minden bizonnyal más, levéltetű pusztító izeltlábúink számára is. Az Új Világban de már néhány európai országban is egyike lett a domináns katicabogaraknak, úgy hogy ragadozza az őshonos katicákat vagy elfogyasztja előlük a táplálékot (Koch et al., 2006). A *H. axyridis* megjelenésének köszönhetően hazánkban is megkezdődtek a vele kapcsolatos tanulmányok, és néhány közlemény is megjelent ékes nyelvünkön (Markó and Pozsgai, 2009, 2010; Bozsik, 2010a, 2010b), amely elkerülhetlenné tette az állat találó és helyes magyar elnevezését. Bizonyos esetekben és európai országokban egyes rovarászok az angol elnevezések különböző változatait vették át egyszerű tükörfordítással (May, 2007; Steenberg and Harding, 2008; Steiner, 2008). Így történt ez meg egyes esetekben hazánkban is. Figyelembe véve azonban a magyarra leggyakrabban fordított név jelentését és kulturális hátterét, ezt a próbálkozást nem tekinthetjük szerencsésnek.

E közlemény célja az, hogy aláhúzzuk a állatnevek szemantikai és kultúrtörténeti feladatait a magyar nyelvterületen, s egy helyes és előző szempontjainknak megfelelő nevet találjunk e faj számára az etimológia, a mitológia, az irodalom, a képzőművészet és a magyar gyümölcsstermesztők és szőlészek segítségével.

A HARMONIA AXYRIDIS ELNEVEZÉSEI NÉHÁNY NYELVBEN

Eredeti kínai név

- [yise piaochong] (Zhiyong ZHANG személyes közlés 2009)
- (= sokszínű katicabogár)

Angol elnevezések (Koch, 2003; Majerus et al., 2006)

- Multicoloured Asian ladybird beetle (=sokszínű ázsiai katicabogár (főleg az USA-ban))
- Multicoloured ladybird (= sokszínű katica)
- Japanese ladybird (= japán katica)
- Harlequin ladybird (= harlekinkatica (főleg Nagy-Britanniában))
- Halloween ladybird (= mindenszenteki katicabogár)

Francia elnevezések (Coutanceau, 2006; San Martín et al., 2004)

- Coccinelle asiatique (= ázsiai katica)
- Coccinelle asiatique multicolore (= sokszínű ázsiai katica)

Német elnevezések (May, 2007; Steiner, 2008)

- Asiatischer Marienkäfer (= ázsiai katicabogár)
- Vielfarbiger Marienkäfer (= sokszínű katicabogár)
- Harlekin-Marienkäfer (= harlekin katicabogár)

Holland név (Hantson, 2004; Onckhere, 2005)

- Veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje (= sokszínű ázsiai katicabogár)

Dán név (Steenberg and Harding, 2008)

- Harlekinmariehøne (= harlekin katicabogár)

Lengyel név (Pruszyński and Fiedler, 2009)

- Biedronka azjatycka (= ázsiai katicabogár)

Magyar elnevezések

- Ázsiai katicabogár
- Harlekinkatica
- Keserűkatica (Vörös Géza, szóbeli közlés 2010)
- Sokszínű katica(bogár)

HARMONIA AXYRIDIS MAGYAR ELNEVEZÉSEINEK MEGJELENÉSE A MAGYAR SZAKIRODALOMBAN

Magyar nyelvű publikációk:

- Harlekinkatica: Merkl (2008), Markó és Pozsgai (2009), Markó és Pozsgai (2010).
- Magyar nyelvű honlap szerkesztette Markó és Pozsgai (2009).
- Sokszínű ázsiai katicabogár: Bozsik (2005).
- Ázsiai katicabogár: Bozsik (2010a), Bozsik (2010b).

NEHÉZSÉGEK A H. AXYRIDIS MAGYAR NEVEIVEL

A legjobban elterjesztett magyar név jelenleg a harlekinkatica (Harlequin ladybird).

1. Ez a név magyar név?

Félig magyar, hiszen a katica(bogár) az. A név másik fele nem.

2. Értik a magyarok a harlekin (Harlequin) szót?

Magyar egyetemi hallgatók négy csoportját és egy másik csoportot, amelynek tagjai növényvédő szakmérnökök 2009-ben megkérdeztünk a harlekin szó jelentéséről. Íme az eredmények:

1. táblázat

A harlekin szó jelentésére vonatkozó felmérések eredményei (2009)

Csoportok (1)	A megkérdezettek száma (2)	A válaszadók száma (3)	A harlekin szó jelentése (4)
BSc hallgatók (mezőgazdaság) (5)	24	1 (4,2%)	Bohóc (11)
MSc hallgatók 1 (növényvédelem) (6)	12	2 (16,7%)	bohóc
MSc hallgatók 2 (növényvédelem) (7)	24	3 (12,5%)	bohóc
PhD hallgatók (ökológia, növényvédelem) (8)	4	1 (25,0%)	bohóc
Növényvédő szakmérnökök (9)	22	0	-
Összesen (10)	86	7 (8,1%)	bohóc

Table 1: Results on the poll about the meaning of Harlequin.

Groups (1), number of the polled persons (2), number of persons gave an answer (3), meaning the word Harlequin (4), BSc students (agriculture) (5), MSc students 1 (crop protection) (6), MSc students 2 (crop protection) (7), PhD students (ecology, crop protection) (8), crop protection specialists (9), total (10)

A válasz minden esetben az volt, hogy a harlekin (Harlequin) bohócot jelent.

Megjegyzés: a harlekin (Harlequin) szó nincs benne a Magyar nyelv értelmező szótárában.

3. A harlekin (Harlequin) szó ad-e valamilyen információt a *H. axyridis*-ről?

Figyelembe véve az 1. táblázatot, nem.

4. A harlekin (Harlequin) szó eredete és jelentése

A szó eredete bizonytalan, némelyek szerint Dante Isteni Színjátéka Pokol részéből származik (XXI, XXII és XXIII ének); a pokolban az ördögök egyikét hívják Alichino-nak (1., 2. ábra) (Grantham, 2000).

1. ábra Giovanni di Paolo (1400-1482): Illusztráció Dante Poklából

Figure 1. Giovanni di Paolo (1400-1482): Illustration from Dante's Hell

Dante: Isteni színjáték
XXI. ének 117. sor (Dante, 1321/1472/1912)

«Tra'ti avante, Alichino, e Calcabrina»,
cominciò elli a dire, «e tu, Cagnazzo;
e Barbariccia guidi la decina.

“Step forward, Alichino and Calcabrina,”
Began he to cry out, “and thou, Cagnazzo;
And Barbariccia, do thou guide the ten.

Henry W. Longfellow fordítása (1861)

"Hejh Szárnyas! Hejh Rugós! Előre - nyugton!
s te Mérge!" - kezdett rendelkezni gonddal -
"s Szemigszakáll lesz káplártok az úton!

Babits Mihály fordítása (1912)

„Lépjetek elő, Űző és Jégtörő,“
Kezdte kurjantani, „és te Kutyafulú;
S vezesse tízetek fűgén Csupaszőr!

Bozsik András fordítása (2010)

2. ábra Gustave Doré (1832-1883): Alichino

Figure 2: Gustave Doré (1832-1883): Alichino

3. ábra Maurice Sand (1761): Harlequin

Figure 3: Maurice Sand (1761): Harlequin

A harlekin (Harliquin) szó jelentése a Compact Oxford English Dictionary, az American Heritage Dictionary of the English Language és a Collins English Dictionary szerint (Anonim1 (2010; Anonim2 (2010))

Harlequin /haarlikwin/

Főnév

Néma szereplő a tradicionális pantomimban (commedia del arte), jellegzetesen álarcos és ruháján méhsejt mintázattal (3. ábra).
Bohóc, neveltető.

Melléknév

Változatos színű, tarka, sokszínű, színgazdag; játékos.

Etimológia

Az ófrancia Herlequin, Hellequin, démon, a lovas démonok legendás seregének vezére, esetleg a középkori Herleking, amely az óangol Herla cyning (King Herla) változata, mítikus alak, akit Wodin-nal (Odin) azonosítanak. Ő a legismertebb angolszász (Germán) istenség, a halottak és a bitó istene, a sátáni hajsza ura, a bölcsesség istene, varázsló és a rúnák mestere; sámán és átváltozó; ravasz, leleményes és fondorlatos;

Theign's és sok egyéb angolszász és jüt királyi családok őse.

Hellequin (vagy *Helething*, *Herlequin*), jellegzetes figura a francia passiójátékokban, egyik lehetséges eredete a modern Harlekin-nek. Hellequin fizikai megjelenése lehetőséget ad a Harlekin maszk hagyományos színei magyarázatára: vörös és fekete. Népi hagyományok szerint Afrikából. Franciaországból vagy Olaszországból származik (Grantham, 2000). Hellequin (a gonosz lovasa), a gonosz feketearcú követe, aki, mint mondták, a lakott vidéken vándorol, és egy csapat démonnal űzi a gonosz emberek elátkozott lelkét a pokolba (Grantham, 2000).

A név fellelhető a német etimológiában. A harij jelentése csapatok vagy gazda, a thing pedig tanácskozás, összejövetel. Feltehetően kapcsolatban van a sátáni hajszával (Wild Hunt: ősi népi mítosz. Vadászok fantasztikus csoportja (istenek, tündérek, elveszett lelkek, királyok, hősök) lovakkal és kutyákkal égen-földön vágatnak.

Általában katasztrófák hírnökei, a halandókat elrabolhatják és a holtak birodalmába viszik) s a germán pogánysággal. Először Tacitus írta le: Harii szellemserég formáját fölve küzd az éjszakában (Schmitt, 1999).

KÖVETKEZTETÉSEK

A Harlequin szónak az angolban több jelentése van. Az egyik jelentése több színű, tarka, sokszínű, színgazdag. Ez teljesen megfelel a *H. axyridis* megjelenésének, mintázatának. Tehát, az angol Harlequin ladybird (harlekinkatica) elnevezés a *H. axyridis*-nek teljesen megfelelő. Azonban a harlekin (Harlequin) szónak a magyar nyelvben csak korlátozott irodalmi/mitologikus jelentése van, amely csupán a legműveltebbek számára ismert. A szó nincs benne a Magyar nyelv értelmező szótárában sem. A harlekinkatica (Harlequin ladybird) mint állatnév értelmetlen a legtöbb potenciális felhasználó (mezőgazdasági/környezetvédelmi egyetemi hallgatók, szakemberek) számára, de a szélesebb rétegek sem jutnak adatokhoz rajta keresztül (pl. adatok a származásáról, felépítéséről, fejlődéséről, életmódjáról). Ezért a következő elnevezések megfelelőbbek és hasznosabbak lehetnének:

- Ázsiai katicabogár
- Sokszínű katica(bogár)
- Keserűkatica

A legalkalmasabb név a keserűkatica lenne, mert igazi jelentéssel bír, ráadásul, egy valóságos evolúciós névadási folyamat eredményeképpen jött létre a dunántúli szőlő- és bortermelők között. Figyelembe véve a *H. axyridis* elnevezéseit más európai országok esetében, megfigyelhető, hogy a legtöbb nemzet előnyben részesítette, a valódi jelentést adó, ázsiai katica(bogár) vagy sokszínű ázsiai katicabogár neveket: Coccinelle asiatique (francia), Asiatischer Marienkäfer (német), Veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje (holland), Biedronka azjatycka (lengyel).

IRODALOM

- Anonim1 (2010): Harlequin. <http://www.thefreedictionary.com/harlequin>
- Anonim2 (2010): Harlequin. <http://dictionary.reference.com/browse/harlequin>
- Bozsik A. (2005): A sokszínű ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis*) inváziója Európában. 10. Tiszántúli Növényvédelmi Fórum, Debrecen, 2004. október 19-20. Előadások, 376-389.
- Bozsik A. (2010): Az ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) megjelenése Debrecenben. XX. Keszthelyi Növényvédelmi Fórum, Keszthely, 2010. január 38-45. Előadások, 33-37.
- Bozsik A. (2010): Az ázsiai katicabogár, *Harmonia axyridis* (PALLAS, 1773) (Coleoptera: Coccinellidae) egyedsűrűsége és dominanciája észak-magyarországi élőhelyeken. In: Kőmíves T., Haltrich A., Molnár J. (szerk.) Növényvédelmi Tudományos Napok 2010, 2010. február 23-24. Összefoglalók, (ISSN 0231 2956, ISBN 963 8131 071), Budapest, p. 7.
- Coutanceau, J.-P. (2006): *Harmonia axyridis* (Pallas, 1773): une Coccinelle asiatique introduite, acclimatée et en extension en France. *Bulletin de la Société entomologique de France*, 111 (3) : 395-401.
- Dante, A. (1472/1912) : Isteni színjáték (La Commedia Batits Mihály fordítása). <http://mek.niif.hu/00300/00362/html/>
- Dante, A. (1472/1861) : The divine comedy (La Commedia Translated by Henry W. Longfellow). http://www.divinecomedy.org/divine_comedy.html
- Grantham, B. (2000): Playing Commedia: A training guide to commedia techniques, Nick Hern Books, London, pp. 272.
- Hantson, E. (2004): Kleurverschillen bij het veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje in Vlaanderen. *Coccinula* 10 : 16-19.
- Majerus, M., Strawson, V., Roy, H. (2006): The potential impacts of the arrival of the harlequin ladybird, *Harmonia axyridis* (Pallas) (Coleoptera: Coccinellidae), in Britain. *Ecological Entomology*, 31 (3): 207-215.
- May, H. (2007): In Windeseile – Der Harlekin-Marienkäfer hat erobert Europa. *Naturschutz heute* 3: 42-43. <http://www.nabu.de/tiereundpflanzen/insektenundspinnen/kaefer/08187.html>
- Merkel O. (2008) : A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas) Magyarországon (Coleoptera : Coccinellidae). *Növényvédelem* 44 (5) : 239-242.
- Markó V. és Pozsgai G. (2009) : A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) (Coleoptera, Coccinellidae) elterjedése Magyarországon és megjelenése Romániában, Ukrajnában. *Növényvédelem*, 45 (9) : 481-490.
- Markó V. és Pozsgai G. (2010) : A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) (Coleoptera, Coccinellidae) gyors elterjedése Magyarországon. In: Kőmíves T., Haltrich A., Molnár J. (szerk.) Növényvédelmi Tudományos Napok 2010, 2010. február 23-24. Összefoglalók, (ISSN 0231 2956, ISBN 963 8131 071), Budapest, p. 6.
- Markó és Pozsgai (2009): Harlekin projekt. <http://www.coleoptera.hu/harlekin/index.php>
- Onckhere, K. (2005): Waarnemingen van kleurvormen van veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje *Harmonia axyridis* te Zeveneken (Lochristi, Oost-Vlaanderen). *Coccinula* 11 : 8-11.
- San Martin, G., Adriaens, T., Hautier, L. et Ottart, N. (2004): *Harmonia axyridis*, la coccinelle asiatique. *Coccinula* 10 : 20-29.
- Schmitt, J.-C. (1999): *Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society*, University Of Chicago Press, London and Chicago, pp. 298.

- Steenberg, T. & Harding, S. (2008): Farvevarianter i den første population af harlekinmariehønen (*Harmonia axyridis* (Pallas) (Coleoptera: Coccinellidae) i Danmark. Flora og Fauna 114: 9-13.
- Steiner, A. (2010): Asiatischer-, Vielfarbiger-, Harlekin-Marienkäfer - *Harmonia axyridis* (PALLAS, 1773). <http://www.natur-in-nrw.de/HTML/Tiere/Insekten/Kaefer/Cucujoidea/TK-2188.html>

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. ábra: Giovanni di Paolo (1400-1482): Illusztráció Dante Poklából . <http://en.wikipedia.org/wiki/Harlequin>
2. ábra: Gustave Doré (1832-1883): Alichino. http://www.worldofdante.org/gallery_dore.html
3. ábra: Maurice Sand (1761): Harlequin http://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:SAND_Maurice_Masques_et_bouffons_01.jpg